

Komentar in karta: 3/71 SLA V284.01 'igo'

Januška Gostenčnik, Nina Pahor

1. Gradivo

Za pomen '(vprežni) jarem' oz. 'vprežna priprava, ki se da živali na čelo', knj. *igó* (*ô*), je v narečjih najpogostejše poimenovanje *igo*, v gradivu je zapisano tudi poimenovanje *ižes* s stranskosklonsko osnovo. Redkeje se uporabljajo še poimenovanja *igla* z izpeljanko *iglica*, *jarem* z izpeljanko *jarmiček*, *kamba* z izpeljanko *kambič*, *telege* z izpeljanko *teležnjak*, druga poimenovanja so večinoma dvo- ali enkratnice.

Zbrano gradivo ne daje vedno podatkov o pregibanju leksemov, iz zapisanega pa je mogoče sklepati, da se *igo* lahko pregiba po *o*-jevski sklanjatvi, in sicer brez podaljšave osnove s *-s-* (T005–T007, T009, T011, T023, T030–T036, T043–T044, T201) ali z njo (T008, T012, T016–T017, T019, T024, T029, T038, T040–T041, T183 in T205, brez izpričane palatalizacije pa še v T064, T068 in T188), ter po *a*-jevski sklanjatvi (v T001–T003 in T045).

Za leksem *igo* je v opombah zapisano, da označuje pripravo bodisi »za dva vola« (v T032–T034, T038, T040) bodisi »za enega ali dva vola« (v T012, T023, T028) ali pa zgolj »za vole« (T205) oz. »volovsko vprego« (v T158). Tudi leksem *jarem* je lahko poimenovanje za vprežno pripravo bodisi »za dva vola« (v T110, kjer je zapisana tudi opomba, da ga »danes ne rabijo več«) bodisi »za enega ali dva vola« (v T137). Za leksem *jarmič* je v T300 zapisano, da je to priprava »za enega vola«, v T095 ima enako pojasnilo leksem *komat*. Za leksem *telege* je v T300 zapisano, da je to priprava »za dva vola«, v T356 pa ima leksem *teležnjak* opombo, da je to priprava »pri jarmu za dva«. V T254 je za izraz *žilj* v opombi pojasnjeno, da je to »jarem za enega vola«. Za leksem *lajbkis* je v T417 v opombi zapisano, da je to priprava »za konja«. V T030 in T031 je v opombi zapisano, da leksem *igo* označuje »čelni jarem«, enako pojasnilo ima leksem *čjaveštrine* v T063. Leksema *čevester* in *čivešter* v T085 imata zapisano pomensko pojasnilo, da je to »vprežna priprava, ki se da živali na čelo in zveže okrog rogov, da zadržuje pritisk voza, ko le-ta zavira«. Za lekseme *igo* v T331, *špruncelj* v T361 in *igla* v T386 je v opombah zapisano, da označujejo »del jarma«. Leksem *igo* v zapisih spremljajo tudi druge opombe, in sicer »lesen, za vola« (v T015), »igla v jarmu« (v T035), »nanj je pritrjeno oje, prečna deščica, ki veže samici« (v T090), »obroč iz igove trte, z njim pripenjajo jarem na oje« (v T155) in »lovska vprega« (v T201). V T231 je *iglica* »osovina ridofa«, *podiz* je v T028 »blazina med rogmik«, izraz *zatka* v T230 pa spremlja opomba »z njo zapenjamo jarem«. V T166 je za leksem *igo* v opombi zapisano, da ga »ne rabijo pogosto«. Za enkratnico *igovec* je v T196 v opombi zapisano, da je »na rogeh«.

Pomensko neustrezni in zato nerelevantni so odgovori *igo* v T353 z opombo 'pri žagi venecijanki – zgoraj in spodaj, del, ki drži žago oziroma list', *iglica* v T187 z opombo 'tisti del pri vozu, kjer se spneta prednji in zadnji del voza' in v T254 z opombo 'žebelj pri jarmu ali žilu'.

Nemalokrat je v opombah pojasnjeno, da besede oz. predmetnosti ne poznajo ali da ni v rabi, in sicer z opombo »ne poznajo izraza« (v T025), »ne poznajo« (v T082, T101, T156, T161, T169, T210, T223, T241, T275, T342, T383, T387, T404, T407–T410 in T413), »te vprežne priprave ne poznajo« (v T236), »beseda ni znana« (v T022, T060, T076, T083, T129, T155, T170, T189, T202, T213, T252, T264, T271, T276, T316, T324, T370, T377–T378, T388, T392, T397 in T412), »pojma in besede ne poznajo« (v T355), »ni besede, niti predmetnosti« (v T401), »nimajo« (v T262, T280, T305 in T351) oz. »ni v rabi« (v T004), »ne uporabljajo« (v T310), »ni« (v T168, T187 in T238) in »volov nimajo« (v T058, T075 in T077).

2. Morfološka analiza

ig- < **jbg-o* / **jbg-a* < **jbg-o* 'jarem, igo'

ižes- < **jž-es-* (po naslonitvi na tip **kol-o*, rod. ed. **kol-es-e*; najverjetneje prvotno **ižeso*, v govorih s samoglasniškim upadom izglasnega *-o)

igovec < **jbg-ov-vc-b*

jugo < **jug-o*, nejasno, verjetno v zvezi z *igo*

juglo, nejasno, verjetno v zvezi z *jugo*

igla < **jbg-ɫl-a* 'igla'

iglica < **jbg-ɫl-ic-a*

jarem < **arɔm-ɔ* 'jarem'

laški jarem < **volš-ɔsk-ɔ-j-ɔ arɔm-ɔ* ← **volš-ɔsk-ɔ* (← **Volx-ɔ* 'Román, Furlan, Italijan') + **arɔm-ɔ*

jarmič < **arɔm-it-ɔ*

jarmiček < **arɔm-it-ɔk-ɔ*

gož < **gɔž-ɔ* < **vɔž-ɔ* ≤ **ɔž-ɔ* 'vez' (Furlan 2023)

železna gož < **želěz-ɔn-a-j-a gɔž-ɔ* ← **želěz-ɔn-ɔ* (← **želěz-o* 'železo') + **gɔž-ɔ*

lesena gož < **lēs-en-a-j-a gɔž-ɔ* ← **lēs-en-ɔ* (← **lēs-ɔ* 'les') + **gɔž-ɔ*

homot < **xomɔt-ɔ* 'komat'

podíž ≤ **po-dviž-ɔ* ← **po-dviž-a-ti* ← **po-* 'po' + **dviž-a-ti* 'dvigati'

zatka < **za-tɔk-a* ← **za-tɔk-nɔ-ti* ← **za-* 'za' + **tɔk-nɔ-ti* 'dotakniti se'

zapreg < **za-preg-ɔ* ← **za-prēti* ← **za-* + **prēti* (< **preg-ti*) 'napeti, zvezati'

komat < *(*komat*)-ɔ ← srvnem. *komat* 'komat' (← **xomɔt-ɔ* 'komat')

kamba < *(*kamb*)-a ← avstr. nem. *Kamp* 'komat'

klamba < *(*klamb*)-a, nejasno, morda v zvezi s *kamba* / nar. nem. *Klambe* 'sponka') (¹DWB)

klambič < *(*klamb*)-it-ɔ

tele//g- < **telēg-a* / **telēg-e* (im. mn.), dalje nejasno (// ≥ n v T240)

teležnjak < **telēž-bñ-ak-ṽ* (< **telēž-bñ-j-ak-ṽ*)

telige (im. mn.) < *(*telig*)-e, dalje nejasno

hakelj < *(*xakl*)-b ← stvnem. *hācko*, *hāko*, srvnem. *hāke* 'kavelj, splavarski drog' (z manjšalno pripono nem. -l-)

žilj < *(*žil*)-b ← srvnem. *sil*, *sile* 'vrv, jermen'

kis < *(*kis*)-ṽ ← nar. nem. *Kīs* (prim. nem. *Kissen* 'blazina') (Zerzer 1962: 74, *lajbkis*)

lajbkis < *(*lajbkis*)-ṽ ← nem. *Leibkiß* (Zerzer 1962: 74)

šrange (im. mn.) < *(*šrang*)-e ← bav. srvnem. *schränge* 'ograja, plot, planke'

vaga < *(*vag*)-a ← stvnem. *wāga*, srvnem. *wāge* 'tehtnica'

kleštra < *(*kleštr*)-a ← bav. nem. *Klöster* 'les, železo pri komatu' (← sln. *klešče* 'klešče')

kontrapeza < *(*kontrapez*)-a ← it. *contrappeso* 'protiutež'

peza < *(*pez*)-a ← it. *pesa* 'tehtanje, tehtnica'

ham < *(*xam*)-ṽ ← madž. *hām* '(konjska) vprega'

jeher < *(*jexer*)-ṽ ← nem. *Jöcher* 'jarem' (po nar. nem. prehodu *ö > e*)

krčel, nejasno (prim. ESSJ II: 85)

čevestr-/čiveštr-/čjaveštrin-, nejasno, verjetno iz furl. *cjavestri* 'uzda, jermen' **špruncelj**, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *jeher* v T020, *podiz* v T028, *zapreg* v T055, *čjaveštrine* v T063, *čevester* in *čivešter* v T085, *komat* v T095, *peza* in *vaga* v T100, *šrange* v T130, *kleštra* v T160, *žilj* v T254, *hakelj* v T283, *krčel* v T291, *telige* v T322, *juglo* v T327, *homot* v T396, *kis* in *lajbkis* v T417.

Kot enkratnica z *jarm-* je kartiran leksem *jarmič* v T300.

Kot enkratnici s *klamb-* sta kartirana leksema *klamba* in *klambič* v T219.

Kot enkratnica z *igo-* je kartiran leksem *igovec* v T196.

Kot enkratnica z *jug-* je kartiran leksem *juglo* v T327.

Kot enkratna besedna zveza z *jarem* je kartiran leksem *laški jarem* v T112.

Kot enkratni besedni zvezi z *gož* sta kartirana leksema *železna gož* in *lesena gož* v T302.

Kot tretji odgovor v posamezni točki sta z znakom za komentar kartirana leksema *kontrapeza* v T100 in *iglica* v T231 ter odgovor, da beseda ni znana, v T392.

Kot nerelevantni so kartirani odgovori *igo* v T353, *blazinica* v T202 in *iglica* v T187 ter v T254.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T004, T022, T025, T060, T075–T077, T082–T083, T101, T129, T155–T156, T161, T168–T170, T187, T189, T202, T210, T213, T223, T236, T238, T241, T252, T262, T264, T268, T271, T275–T276, T279–T280, T284, T297, T305, T310, T316, T324, T328, T332, T342, T351, T355, T364–T368, T370, T375, T377–T378, T380, T383, T385, T387–T388, T391, T397, T401, T404, T407–T410 in T412–T413.

Z izogloso je na karti označeno ohranjanje vzglasnega *j*- v skupini **jb*- v leksemih *igo*, *iga*, *ižes*, *igla* in *iglica* v T006–T013, T015–T019, T023–T026, T028–T031, T039–T041, T043–T044, T068, T090, T144, T166, T183, T188, T193, T198, T205, T207, T216, T230, T234, T309 in T327.

4. Uporabljena dodatna literatura

¹DWB (<https://www.dwds.de/wb/dwb/klambe>, dostop 15. 5. 2023); Furlan 2023; Zerzer 1962

5. Primerjaj

SLA: V284.03 *igo* – pomen (3/110), V283.01 *jarem* (3/68), V283(a).01 *jarem za enega vola* (3/69), V283(b).01 *jarem za dva vola* (3/70), V291.01 *gožva* (3/18); OLA: 827; ALE: /; SDLA-SI: /; ALI: /; ASLEF: /; HJA: /; LinGeH: /; ÚMNYA: /

6. Etnološka osvetlitev

Igo je večinoma lesena naprava za vprego enega ali dveh volov ali (manj razširjeno) ene ali dveh krav. V igo vprežene živali so vlekle voz, ralo, orni in snežni plug, brano in napravo za vrtenje pogonske gredi za mlačev in druga dela na podu.

Osrednji del ižesa je bil praviloma lesen, izdelan iz javorovega, lahko tudi jesenovega, bukovega, orehovega ali lipovega lesa. Za vsakdanje delo z vprežno živino sta bili v uporabi bolj razširjeno dvojno in redkejšo enojno igo. Enojno igo so uporabljali zlasti mali kmetje in kajzarji, na Gorjušah nad Bohinjem pa zlasti priseljenci, ki so se naselili na opuščene pašne planine. Večina enojnih ižes je bila preprostih oblik, zgolj usločena in prilagojena vratu vprežne živali, le redki so imeli tudi izrazitejše likovne dodatke. Vsa pa so imela obe končni strani okovani z železnim obročem in nanj privarjen kavelj ali zataknjen verižni člen. Razdalja med obema koncema enojnega ižesa je bila od 58 do 68 centimetrov, ižesa za dve vprežni živali so bila enkrat daljša. Njihova dolžina je bila odvisna predvsem od velikosti in spola vpreženih živali: ižesa za krave so bila praviloma krajša od ižes za večje in telesno močnejše vole: kravji so merili od 94 do 120 centimetrov, volovski so bili nekaj centimetrov daljši.

Igo so na oje voza pritrjevali z železnimi sponami (tako igo je imelo sredi vrhnjega dela izrezane tri rožičaste kline, da se je preprečilo drsenje spono v levo ali desno stran) ali z močnimi usnjenimi jermeni (tako igo je imelo v osrednjem delu izrezani dve ploščati luknji, kamor so nataknili jermen in ga povezali z ojesi), ponekod tudi s členjenimi lesenimi klini. Približno na četrtini obeh koncev sta bili v les izdolbeni luknji za namestitev dveh klinastih rožičkov, ki sta bila na spodnjem koncu praviloma odebeljena, da ob morebitnem drgnjenju ob kožo ne bi poškodovala živali. Igo za vprego dveh živali je imelo štiri klinaste rožičke, za vsako žival po dve. Dolžina ižes je bila odvisna tudi od zemljišč, na katerih so delali z vprežno živino – za delo na nagnjenih zemljiščih se je uporabljalo daljše igo.

Likovno bolj opremljena so bila dvojna ižesa. Večja in močnejša volovska ižesa so bila tudi likovno bogatejša, saj so pripadala gospodarsko premožnejšim kmetijam

in poklicnim prevoznikom tovorov. Glede na oblikovne in likovne posebnosti ižes je mogoče prepoznavati njihovo pokrajinsko poreklo: za oblikovno in likovno najpopolnejša veljajo ižesa z območja Bovca in Trente, izrazito ravna, a s prepoznavnimi členjenimi motivi so bila ižesa z območja Planine nad Ljubnim ob Savinji, izrazito členjena in likovno bogata pa so bila tudi ižesa iz Ziljske doline in okolice Beljaka. Igo so eni ali dvema vprežnima živalima praviloma namestili na vrat tik za glavo in ga z ozkimi jermeni privezali na rogove živali, pred tem pa so čelo med rogovi podložili z najpogosteje usnjeno ali tudi platneno blazino pravokotne oblike in vse skupaj tesno povezali z jermeni. Usnjena podložena blazina ja bila ponekod kakovosten tapetniški izdelek (npr. v Ziljski dolini) z več poveznimi čepki za utrditev ležišča notranje podlage, večinoma iz filca. Nekatere platnene zaščitne blazine so imele na zunanji vidni strani našit enakokraki križ navadno rdeče barve s kraki, razširjenimi od njihovega presečnega središča, bistveno več platnenih blazin pa je bilo brez kakršnega koli likovnega okrasja.

Viri ižesa omenjajo že v 16. stoletju, v muzejskih zbirkah so najstarejši primerki iz srede 19. stoletja, bistveno več je ohranjenih s konca 19. in začetka 20. stoletja. Igo se je do 60. let 20. stoletja obdržalo predvsem na Bovškem, znano je bilo na Gorjušah in Koprivniku v Bohinju, na Srednjem Vrhu nad Gozdom Martuljkom, v Teru in na Planini nad Ljubnim ob Savinji, v Podvolovljeku, na Jazbini pri Črni na Koroškem, v Strojni na Koroškem in predvsem v Ziljski dolini, v okolici Beljaka, v Rožu in Podjuni. Nekateri viri ga umeščajo tudi na območje Cerkljanskega.

Prim.: SEL 2004

7. Skica

